

8. Přehled základních hláskových změn (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

Tato kapitola poskytuje přehled základních fonetických jevů ve srovnání s historickými změnami, kterými prošel vývoj spisovné češtiny.

Průvodce studiem

Milí studenti, tato kapitola vás seznámí se základními hláskovými změnami. Studujte vždy pečlivě nejen popis jevu, ale hlavně uvedené příklady a historickou souvislost. Získané znalosti poté ověříme v segmentální analýze textu. Přeji Vám hodně sil při studiu!

Základní terminologie

Asimilace znělosti, asimilace artikulační, ablaut, metateze, proteze, epenteze, hiát, redukce, kontrakce, jotace, inverze.

8. 1 Hláskové změny ↑

Asimilace znělosti

Asimilace znělosti je přizpůsobení znělosti jedné hlásky znělosti hlásky druhé (sousední). V praxi například slovo SHODA obsahuje neznělou hlásku S a znělou hlásku H. Samotné slovo však vyslovíme [zhoda] nebo [sxoda] - tedy obě hlásky se přizpůsobily navzájem a mají obě stejnou znělost/neznělost.

Existují 2 základní typy asimilace:

- asimilace regresivní** (zpětná) - při které se hláska přizpůsobuje předcházející hlásce,
- asimilace progresivní** (postupná) - při které se hláska přizpůsobuje následující.

Příklady: *shoda*, *shromáždění*, *led*, *had*, *shodit*.

Asimilace artikulační

Artikulační asimilace je změna místa výslovnosti hlásky. Znělost v tomto případě nehraje roli. Příkladem je velární N, oslabená výslovnost hlásky M, dvojitá podoba Ř apod.

Příklady: *banka, Kongo, tramvajenka, hořký, Punkva, komfortní.*

Nazalizace

Nazalizace je jev, spojený zejména s výslovností vokálů. Při nazalizaci nosový konsonant způsobuje, že se sousední hláska stává také nosovou, tj. vysloví se nosní dutinou.

Příklad: *menší [menší], banka [banka].*

Palatalizace čili změkčování

Palatalizace je označení pro jev, v rámci kterého se hlásky vysloví prostřednictvím jazyka a tvrdého patra (palatum durum). Palatalizace bývá sdílena i okolními vokály. Palatalizace probíhala historicky v praslovanštině ve 3 vlnách. Palatalizované souhlásky v češtině vývojově buď zanikly, nebo se změnilly v palatální hlásky (d', t', ň). Příklad palatalizace: *ruka - ruce - ručka*. O fonologické palatalizaci lze hovořit také v případech, kdy vedle nepalatálního konsonantu stojí některý z předních vokálů (e, i).

Příklady: *divný, děvče, tílko, tělo...*

Ablaut

Označení pro morfonologický jev, který označuje střídání vokálů v různých tvarech téhož slovního základu. Příklady: *nést - nosit, otočit - otáčet, vézt - vozit*.

Redukce samohlásek

K redukci samohlásek dochází zejména vlivem nedbalé výslovnosti v nespisovné vrstvě jazyka, ve které dochází k vypouštění vokálů.

Příklad: *materiál [matriál]*.

Metateze

Metateze je termín označující přeskupování hlásek či celých slabik uvnitř slova. Je to historická změna, která probíhala v praslovanštině (metateze likvidních hlásek (melko-mléko, golva-hlava, orbiti-roboti, olni-loni, olkati-lákati). Ve zvukové vrstvě jazyka probíhá metateze vlivem nedbalé výslovnosti. Příklady: *lžička-žlička, revolver-levorver, velryba-verlyba, celer-cerel* apod. Někdy se z metateze odděluje termín **inverze**, což je přehození sousedních hlásek (v tomto pojetí je metateze přesmyk ne sousedních hlásek).

Elize hlásek

Vypuštění redundandní (nadbytečné) hlásky či skupin hlásek.

Příklady: *kostka-koska, vždycky-dicki, paní učitelka-pančitelka, dobrý den-brý den*.

Epenteze a proteze hlásek

Epenteze znamená vložení hlásky dovnitř slova - do slabiky. Příklad: *osm-osum, sedm-sedum*. Proteze je označení pro předsunutí hlásky na začátek slova. Příklad: *okno-vokno, oběd-voběd, Olomouc-holomóc*.

Hiát a hiátové hlásky

Hiát je šev, ve kterém se setkávají 2 samohlásky. Do tohoto švu se někdy vkládají tzv. hiátové souhlásky (hláska j). Příklady: *médium [médijum], filozofie [filozofije], hiát [hiját]*.

Monoftongizace a diftongizace

Monoftongizace je označení pro jev, ve kterém z dvojhlásky vzniká samohláska. Diftongizace je označení pro proces, ve kterém je jedné samohlásky vzniká dvojhláska (diftong). Jedná se o historické jevy, které probíhaly ve 14. - 16. století. Jejich pozůstatky nalezneme v různých nářečích.

Příklady diftongizace: *súd - soud, kón - kuoň, mlýn - mlejn, múka - mouka*.

Příklady monoftongizace: *kuoň - kůň, muoj - můj, viera - víra* (také označované jako úžení), *buoh - bůh, miera - míra*. Historicky se k diftongům řadilo také moravské -ej-, které se dodnes vyskytuje v moravských dialektech a interdialektech (*pěkný - pěknej, dobrý - dobrej*).

Stahování (kontrakce) hlásek

Stahování je historická změna, ve které ze dvou slabik vznikne jedna. Kontrakce se týká skupiny hlásek vokál+j+vokál. Příklady: *novaja - nová, moje - má, dobraja-dobrá, mladaja-mladá*. V současnosti se s pozůstatky nedokončené kontrakce setkáme v nářečích, například *chodijó (chodí), mluvijó (mluví)*.

Zjednodušování výslovnosti skupin hlásek, splývání souhlásek

Některé skupiny hlásek se ve výslovnosti zjednodušují. Příklad: *dětský [d'eckí], holandský [holanckí]* apod. Dochází zde tedy k určité konsonantické kontrakci.

Ztráta jotace

Ztráta jotace znamená zánik historicky protetické či epentetické hlásky j. Příklady: *jměli-měli*, *našě - naše*, *cěsta - cesta*. Foneticky lze prvky jotace nalézt ve výslovnosti (nedbalé) slov, ve který je J vypouštěno (*jméno-[méno]*, *jsou-[sou]*) - nejedná se však o jotaci v pravém slova smyslu, ale spíše elizi či redukci hlásek způsobenou nedbalou výslovností.

Seznam použité literatury:

PALKOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny 1*. Vydání Praha: Karolinum, 1994

KOPECKÝ, K. *Web based training - prezentace přednášek Fonetika a fonologie*. Online: <http://cestina.upol.cz/kopecky>.

ŠIŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.

